

ЭРНИС ТУРСУНОВДУН КОТОРМОСУНДАГЫ А.ПУШКИНДИН «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» РОМАНЫНЫН ОРДУ

Котормочулук – барыдан мурун искусство, болгондо да К. Чуковский айткандай, “Бийик енер”, ал эми енердін кайсы гана тірі болбосун профессионалдык чеберчиликти, тереў билимди, сїреткердик талантты талап кылат. Котормочу барынан мурда тіпнусканы тереў тішініп, аны башка тилде ез езгечелігіне жараша кайрадан бийик керкемдік деўгээлде жаратып чыгуусу керек.

Орус котормосунун К.Чуковский, И.Кашкин, А.Федоров сыяктуу теоретиктери иштеп чыккан жоболор, С.Маршак, Н.Любимов, Е.Калашникова, И.Гребнев жана башка котормочулардын эстетикалык сабактары, реалисттик котормо гана, тіпнусканын жалпы идеялык-эстетикалык концепциясындагы шайкеш котормо гана чыныгы адекваттуу котормо болорун илимий жактан да, иш жїзїнде да далилдешти. К.Чуковскийдин “Тїпнусканын тамгасын эмес, маўызын дурус которуу керек” деген белгилї формуласы алдыкы кыргыз котормочуларынын арасында кеўири колдоого алынды. Орустун улуу жазуучусу Н.В. Гоголь да адабий сынды жалпы эле адбиятын сабаттуулук деўгээли, есї даражасы менен тыгыз байланышта караганы белгилї.

Арийне, 60-жылдары котормо енерїнїн дїркіреп енїїшіне жараша котормо сыны да, котормо женїндегї коомдук пикир да, кадимкидей жанданды. Котормолордун саны ескен сайын, аларга сапаттык талап да улам жогорулап коюла башташы мыйзамченемдїї керїнїш эле. “Бийик енер” (Высокое искусство), ер карап есїп, нечен залкар чыгармалар кыргызчаланды, котормо жалпы адабий процесстин ажырагыс маанилїї составдык белїїне айланды. Которуу процессинде эки тилдик туюнтуу, лексика-фразеологиялык, стилдик-семантикалык бетенчелїктерїн ачык туюнуу, адекваттуу эстетикалык, тилдик каражаттар менен репродукциялоо котормо маселелери боюнча жазган сынчылар менен адабиятчылардын эмгектеринде да улам кебіреек басым менен айтылчу болду.

Котормочунун эў негизги милдети - езїнїн эне тилине которула турган чыгарма жазылган тилди жакшы билиши керек. Орус тилин ойдогудай деўгээлде ездештїрїї, образдар системасын, авторлордун индивидуалдуу калемгерлик касиет-сапаттарын тереў билїї, тїшінї классиктин чыгармасын бийик керкемдік деўгээлде которууга алып келет. Белгилї котормочу К.Суренян жазгандай, “Хороший переводчик не просто переводит с одного языка на другой язык, у него радиус действия гораздо шире, он переводит с одного языкового мышления в другое языковое мышление, с одного сложного комплекса в другой сложный комплекс, передавая не только точность смысла, но интонацию, ритм, темп, тональность, то есть сугубо индивидуальную эмоциональную окраску художественного произведения”[1] - деп жазгандай, автор жашаган доор, анын чыгармасындагы адамдардын турмушу, ар бир кейипкердин сїйлес езгечелїї, кайсы социалдык катмарга же тапка таандык экендиги жана башка ушу сыяктуу экстралингвисттик жагдайлар котормодо да мїмкїнчїлїктїн жетишине жараша чагылдырылышы зарыл.

Чыгармаларды которуу анчейин ар кимдердин жекече каалоосуна жараша эмес, жалпы керкем еңгээлдин зарылчылыгына, муктаждыгына ылайык жүрдү. Ошондуктан биринчи иретте орус жана дүйнөлүк классиканын илгилери, боордош элдердин кериниктүү адабий окуялары которулду. Мына ушул тынымсыз динамикалуу процессте профессионал котормочулардын өзүнчө бир мууну даярдалып, өсүп чыкты. Булар чыгарманы бир тилден бир тилге которгон жөн эле катардагы котормочулар эмес, оригиналдын улуттук өзгөчөлүгүн, белгилерин кыргыз тилинде сыйлөтүп аны керкем дөүгээлде ишке ашырган котормочу- жазуучулар эле. Эгерде 50-жылдары С.Бектурсунов, У.Абдукаимов, О.Орозбаев, К.Эшманбетов сыяктуу калемгерлер ашкере активдүү иштеп, бир нече залкар классикалык чыгармаларды кыргызчалап, улуттук котормо өнөрүнүн беделин, калып эл алдындагы кадыр - баркын көтөрүшсө, 60-жылдарда бир катар жаңы котормочулар адабиятка келип кошулушту. Атап айтканда, К.Саякбаев, Б.Сагымбеков, А.Жакыпбеков, Э.Турсунов сыяктуу котормочулар бул мезгилде өздөрүнүн дурус котормочулук даярдыктарын далилдешти, муну менен котормо ишин жандандырууда окурмандарды дүйнө адабиятынын залкар илгилери менен тааныштырууда кыйла эмгек өтөшкөн эле. Ушул котормочулардын арасынан, биз Эрнис Турсуновдун айрым котормолоруна токтолмокчубуз.

Ар бир учурдун өзіне жаккан котормосу, котормочулук "идеалы" болот. Кериниктүү котормочу жана адабиятчы Иван Кашкин айткандай, "ар бир заман табитине жараша таржыма тандайт", ар бир мезгилдин башкы аздек туткан котормосу, котормого табити болот. А бирок канткен менен анык акындык дидактика, даанышман сиреткердик кудурет менен жаралып калган таржымалар качан болсо маанисин жоготпойт, а кээде бул же тигил чыгарманын бирден - бир төүдөш котормосу, качан болсо карыбаган эгиз көчүрмөсү болуп жашай берет [2].

Негизги принцибинде алганда "көтөрүлгүс" чыгармалар жок, ар кандай адабий окуяны көтөрүлүп жаткан тилдин мүмкүнчүлүгүнө, образдык арсеналына жараша таржымалоого мүмкүн, тек гана ошондой которо турган калемгердин жоктугу башка бир маселе. Ар бир элдин тилинде сөз байлыктары бар, андыктан ырасында эле көтөрүлгүс сезим ой-санаа жок, ошолорду башка тилде сыйлөтө билген гана котормочу – сиреткер керек. Дал ошондой көтөрүлгүс чыгармалардын бири деп, маселен, В.Шекспирдин сонеттерин айтууга болот эле, анткени аны орус поэзиясында да көп замандарга чейин улам-улам көтөрүп келишкен, качан гана С.Маршактын классикалык котормолору чыккандан кийин гана таржымалоо иштери бир аз сээлдеп калган болчу, ушу сыяктуу эле орус классикалык адабиятынын жаркын илгисі, 19-кылымдын "орус энциклопедиясы" (В.Белинский) аталган "Евгений Онегин" романынын кыргыз тилине кайра-кайра көтөрүлүшү Пушкиндин талантына болгон кыргыз элинин урматы, ызаат-таазими, кыргыз – акын жазуучулары Пушкиндин чыгармаларын көтөрүү аркылуу өздөрүнүн жазуучулук чеберчилигин арттырууга мүмкүндүк алышты. "Я не раз читал "Онегина", но переводя, неизбежно задумываешься над каждым словом, фразой, строкой; и я впервые всем нутром ощутил за ними гигантскую работу поэзии, бездонную глубину знания жизни" [3] - дейт кериниктүү өзбек жазуучусу, академик Айбек. Мазмундуу, көп тармактуу чыгарма болгон ичүн, ал чыгарманы дагы далай жолу көтөрсө да, анын айтайын деген оюнун тереңдигине, кайталангыс чеберчилигине жетүү кыйын. А.С. Пушкиндин адабий мурасына кыргыз таржымалчылары башынан күнт коюп келгендиги белгилүү. 20-жылдардан тартып эле акындын улам бир чыгармасы көтөрүлүп, бирде ийгиликтүү чыкса, бирде максатына жетпей өксүп калып, айтор,

акындын поэзиясы ар бир жаўы муундун котормочуларына такай улам жаўы сапаттары, жаўы кырлары менен ачылып келет. Белгиліі котормо изилдөөчї О.Ибраимов так-таасын белгилеп кеткендей, "Евгений Онегиндин" іч котормосу, образдуу айтканда кыргыз адабиятынын енігіі жолунун іч белеси, іч мезгилдин жандуу кїбесї [4]. Эў биринчи жолу "Евгений Онегиндин" кыргызча котормосу белгиліі кыргыз совет прозаиги, алгачкы котормочуларынын бири К.Баялинов тарабынан ишке ашырылган. 1941-жылы "Кыргызмамбастан" езїнче китеп болуп басылып чыкты. Буга чейин Пушкиндин бир катар негизги прозалык чыгармалары, жоон топ ырлары, кай бир поэмалары кыргызчаланса да, улуу акындын ыр менен жазылган айтылуу романын которуу чоў чыгармачылык эмгекти талап кылган татаал иш эле. Бул котормону 40-жылдардагы котормолордун деўгээлинде караганда, кайсы бир елчөмдө канааттандыраарлык деп табууга мїмкїн болсо да, котормочу жалпысынан тїпнусканын бїткїл поэтикалык турпатын, кеп кырдуу керкөм дїйнөсїн тїгел чагылдырууга чамасы жетпегенин белгилес зарыл. Арийне, анын себептерин ар кандай жагдайлар, объективдїі оошкыйыштар менен байланыштырып кароого болот.

Пушкиндин поэтикалык генийлигинин бийик туундусу, жалпы эле орус адабиятынын енігішїіне кептен-кеп таасир тийгизген. "Евгений Онегин" 19-кылымдын башындагы турмушту, В.Белинский айткандай, энциклопедиялык кеп кырдуулук менен таамай чагылтканы, атактуу "онегиндик строфа" - 14 саптан турган ийкемдїі ыр тїрмегї толгон-токой таамай сїрет, элестерди алаканга салгандай айгине, тереў жана адамдардын типтїі образдарын тартып чыкканы белгилїі. Романдын ушул жана ушул сыяктуу маанилїі езгечелїктерїн кыргыз тилинде да эркин, тїпнускадагыдай элпек, жеўил, эринчек тил менен кыргызчалатуу К.Баялинов ічїн чоў кыйынчылык тїзгенї керїїп турат. А бирок котормо кыргыз пушкинтаануусуна кадыресе салым кошту. Котормо окурмандарды алды менен "Евгений Онегиндин" сюжеттик мазмундук уўгусу менен бетме-бет келтирди, Пушкиндин эргиген каламынан жаралган Россиянын поэтикалык баянын белгилїі деўгээлде кез алдыга тартты. Бул К.Баялиновдун котормосунун башкы ийгилиги эле.

Ошону менен бирге "Евгений Онегиндин" бул котормосу бир катар эстетикалык ексіктер менен да белгиленди. Котормонун чабал ыргактык-мелодикалык маданияты, акындык чеберчилик жактан аксагандыгы, маани жагынан туура келбеген же тїпнускадагы ойду, таамай тартылган деталды туура, толук бере албаган кеп сандаган саптар, эпизоддор, табият сїреттерїіін орун алышы, котормочу А.С.Пушкиндин бул романын которуудагы алгачкы гана аракет, биринчи тажрыйба катары кароого негиз бар. А бирок К.Баялиновдун котормосу, анын чыгармачылык сабактары "Евгений Онегинди" кийинки котормолоруна, атап айтканда, А.Осмоновдун котормосуна (1948) пайда келтирбей койгон жок. 1949-жылы чыккан А.С.Пушкиндин "Евгений Онегин" кыргыз котормосундагы жаўы сапаттык тепкичтин башталышын белгиледи. Бул чыгарманын которулушу улуттук котормо енерїнде етїп жаткан тымызын сапаттык кубулуштарды аныктады, классикалык чыгармаларды тереўирээк тїшїїп, аларды жаўы сапаттык деўгээлге кетергїсї келген сїреткерлер адабиятка кошулганын керсөттї.

А.Осмоновдун кайталангыс котормочулук таланты айгинелегендей, ал дїйнөлїк классиканын не бир залкар чыгармаларын кыргызча сїйлөтїшке кудурети келерин керсөттї. Ал которгон А.С. Пушкиндин "Евгений Онегин" романы бул пикирди эў сонун далилдеп турат. Баарыдан мурда, "Евгений Онегиндин" жаўы котормосу андан мурун (1941-ж) К.Баялинов тарабынан жасалган котормодон керкөмдїк, эстетикалык жактан керкөм

айырмалганын белгилеє керек. Мындан тышкары котормонун ийгилигине кемек болгон бир катар себептер бар эле. А.Осмонов “Евгений Онегине” таанымал акын, такшалган котормочу атанып калган чагында киришти. Буга чейин ал Пушкиндин бир катар лирикалык ырларын, айрым поэмаларын которгон болучу. Деле Осмонов орус акынынын сїреткерлик масштабын, анын романынын идеялык-эстетикалык демин жаўы деўгээлде ачып бере алды. К.Баялиновдун котомосундагы ыр елчөмї (11-12 муун) бул котормодо сакталса да, “Онегиндик строфа”, башкача айтканда он терт саптан турган АБАБ // ВВГГ// ДЖЖДД// ИИ ыр уйкаштыктары тїпнускадагы ырааттуулукта берилди. Бирок А.Осмоновдун котормосунун башкы ийгилиги, албетте, анын жандуу поэтикалык илеп менен чыкканы, тїпкї идеялык мазмун калыбынан бузулбай берилгендиги, котормо чеберчилик жактан поэтикалык жаўы деўгээлдге кетерїлгенї эле. Котормо мааниси жагынан да, керкемдїк-эстетикалык жагынан да такталып, тереўделип, дурус стилдик маданият, акындык чеберчилик менен чыкты. “Евгений Онегиндин” Э.Турсунов ишке ашырган їїнчї котормосу баштагыларга караганда, башкача айтканда, К.Баялинов менен А.Осмоновдун котормолоруна салыштырганда, барыдан мурда маанилик, ыргак-мелодика жагынан тїрнускага жакындыгы менен айырмаланды.

А.С.Пушкин. «Евгений Онегин»:
Онегин, я тогда моложе,
Я лучше, кажется , была,
И я любила вас; и что же?
Что в сердце вашем я нашла?

Э.Турсуновдун котормосу:
Ал учурда мындан жаш элем,
Асыл элем, айдай таза элем.
Ашык элем, сизге наз элем,
Кантип бїтї анан маселем?

Э.Турсунов ез таржымасында алды менен ага чейинки К.Баялинов менен А.Осмоновдун котормолорунун эстетикалык сабактарын ездештїрїп, алардын ийгилиги менен кемчилигин жете тїшїнїп, жаўы котормо кандайча кыраат, ыргак менен унчугушун, кандай поэтикалык тил менен сїйлөп чыгарын кез алдына толук элестетип туруп, ошондон кийин атактуу романды кыргызчалатууга киришти.

А.С Пушкин «Евгений Онегин»:
Бывало, он еще в постели:
К нему записочки несут.
Что? Приглашения? В самом деле,
Три дома на вечер зовут:
Там будет бал,
Там детский праздник.
Куда поскачет мой проказник?

Эрнис Турсуновдун котормосу:
Жаздыгында али ойгонбой,
Жаткан чакта малай кат берет.
Чакырыкпы? Ооба, ошондой,
Їч чакырык. Їчөс чч бөлөк:
Тїшкї, кечки, тїнкї сайран бар,
Кайсынысын мурда тандайт ал?

Натыйжада котормо негизинен тїпнуска менен їндөш, ага мелодикалык жактан жакын болуп окуганга жеўил чыкты. Асыресе, уйкаштыкка, ырдын элпек чыгышына карап, «ез жанынан» кошуп жиберген текстте жок саптар же тескерисинче, калып калган деталдар, штрихтер, ой їзїмдерї бар экенин белгилей кетїї зарыл.

Э.Турсуновдун дагы бир котормосу экинчи бир елбөс-ечпес поэзия їлїсї Некрасовдун “Оруста ким жыргайт” дастанына карата айтууга болот. Дастандын Э.Турсунов жасаган котормосу жөнїндө бир катар сын дооматтар пикирлер айтылды, а бирок кыскартылып басылган бул таржыма негизинен оў баага арзыды. Котормо изилдөөчїсї К.Жидеева туура

белгилегендей, “таржыма кыргыз поэтикалык котормосунун салттуу жерелгелерінің негизинде иштелген... поэманын элдик стили таржымачыга фольклордук салттардын стихиясын эске салган” [5]. Чындыгында эле поэманы кыргызчалоодо котормочу элдик эпостордун, айтылуу дастандардын эстетикасына кайрылып, ошону менен бирге орус акынынын чыгармадагы реалисттик концепциясын езіңдей сактоого кеп эмгек кылган. Некрасовдун поэмасынын таржымачы жалпы жонунан тіп нускага ундеш, керкемдік деўгээли дурус эмгек катары мінезделет.

АДАБИЯТТАР

1. Суренян К.. Мои братья Карамазовы. Мастерство перевода. - Москва: Советский писатель. 1971, с. 233-250.
2. Микушевич В. Поэтический мотив и контекст. Вопросы теории художественного перевода. -Москва: Художественная литература . 1971. 6-15 б.
3. Айбек. Литература, история, современность //Дружба народов, 1966, №8, с.237.
4. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. -Фрунзе: Илим, 1987. 1 том. 716-б.
5. Жидеева.К. Поэтический перевод и историко-литературный процесс. 1980. 153-157-б.